

життям...»: до 145-ї річниці з дня народження Б.Д.Грінченка: кол. монографія (у двох частинах): Ч.1/ В.О.Огнев»юк, Н.М.Гупан, Н.П.Дічек [та ін.].- К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2009.- С. 180-187.

3. Карпинская Н.С. Художественное слово в воспитании детей (ранний и дошкольный возраст).- М.: Педагогика, 1972.- 152 с.

4. Неживий О. І. Борис Грінченко – вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти. Монографія. – Луганськ: Знання, 2007.- 188с.

5. Теплов Б.М. Психологические вопросы художественного воспитания // Известия АПН РСФСР.- М., 1947.- №11.-С.13.

6. Художественное творчество в детском саду / Под ред. Н.В.Ветлугиной.- М.: Просвещение, 1974.- 85с.

ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ КОГНІТИВНО-ОСОБИСТІСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

Кочерга Олександр Васильович

кандидат психологічних наук,
Інститут післядипломної педагогічної
Київського університету імені
Бориса Грінченка
e-mail:ovk@kmpu.edu.ua

Стаття присвячена проблемам становлення та розвитку творчості дитини в дошкільному віці. Розглядаються деякі психофізіологічні аспекти становлення пізнавальної сфери на які варто звертати увагу для розкриття творчих потенцій дитини.

Ключові слова: відчуття; сприймання; мозкова діяльність; темперамент; пізнавальна та емоційно-почуттєва сфери; діяльність дошкільника.

Головною задачею яку намагається реалізувати будь яка система виховання і навчання це максимальне розкриття творчих можливостей людини.

Давайте замислимося скільки часу витрачає дитина на готовність до творчої дії? Відповідь на це нелегке питання не є однозначною. Тому треба розібратись, що сприяє творчій дії дошкільника де криється її джерело. На наш погляд і на основі досліджень психологів і педагогів джерело творчості обумовлено природою самої дитини.

Особливо варто звернути увагу на її психофізіологічні особливості. Одним із факторів виступає темперамент [4] дитини. Його організація є індивідуальною особливістю в діяльності кожного дошкільника. Від властивостей організації того чи іншого виду темпераменту залежить рівень активності дій дошкільника, швидкість сприймання кількості інформації та глибина її переробки.

Іншим фактором може виступити пізнавальна потреба дошкільника. Свого часу А. М. Матюшин [1] вважав, що найбільш загальною характеристикою та розвиваючим механізмом творчої особистості є яскраво виражена пізнавальна потреба дитини, яка складає основу пізнавальної мотивації.

Два основні чинники визначають пізнавальну діяльність як умову подальшого успішного навчання: природна дитяча допитливість і стимульована діяльність педагога. Через нерівномірність психічного розвитку дітей, відмінність в інтелектуальних здібностях та механізмах маємо значну варіативність розвитку пізнавальної активності дошкільнят.

Пізнавальна активність є природним проявом інтересу дитини до навколишнього світу й характеризується чіткими параметрами. Про інтереси дитини та інтенсивність її прагнення ознайомитися з певним предметом чи явищем свідчать: увага й особлива зацікавленість; емоційне ставлення (подив, стурбованість, сміх, тощо); дії спрямовані на з'ясування будови та призначення предмета (тут особливо важать якість та різноманітність обстежувальних дій, розмірковувальні паузи); постійний потяг до цього об'єкта.

Можна виділити три групи дітей з різними рівнями пізнавальної активності.

1. Діти з активним рівнем розвитку пізнавальної активності.

Дітям притаманна яскраво виражена потреба, яка проявляється незалежно від виду діяльності, наявності чи відсутності звернень до них однолітків чи вихователів. У цих дітей завжди виникають запитання, про що б з ними не розмовляли, причому вони, ставлять їх не з метою звернути на себе увагу, а саме прагнучи дізнатися про щось нове. Найчастіше це діти з холеричними та сагвіністичними рисами темпераменту.

Дошкільнята цієї підгрупи властиве прагнення з'ясувати будову та призначення предмета, вони охоче відгукуються на пропозицію знайти інший варіант розв'язання завдання або відповісти на запитання. Вони завжди у пошуку можуть ставити несподівані запитання. Ці діти завжди радіють успіху й засмучуються через невдачі. Вони готові виконати будь-яке завдання вихователя і часто розглядають свою діяльність з погляду її корисності для інших. Діти з високим рівнем розвитку

пізнавальної активності невгамовні у своєму інтересі до будь-яких змін у навколишньому середовищі, постійно діляться своїми враженнями з дорослими та дітьми. Ці дошкільнята дуже винахідливі в іграх, люблять імпровізувати, часто вносять зміни у правила гри, не бояться помилок труднощів у роботі. Часто предмети що використовують дошкільники цієї групи можуть набувати різних варіантів їх застосування.

2. Діти з відносно активним рівнем розвитку пізнавальної активності.

Дошкільники можуть виявляти зацікавленість, та активність лише в певних ситуаціях, здебільшого зумовлених змістом діяльності, її емоційною привабливістю. Вони легко включаються у нові види роботи, однак у разі виникнення труднощів відразу втрачають інтерес. Коли вихователь спонукає їх до будь-якої діяльності, охоче приймають пропозицію.

Проте вони не прагнуть бути першими і майже завжди другі: і за готовністю до занять, і під час спостережень та виконання завдання. У разі, якщо план дій точно не розписаний і треба виявляти винахідливість та фантазію, ці діти не виявляють ентузіазму й зволікають діяти за готовим зразком. Їх важко зацікавити новим предметом або явищем, і навіть якщо інтерес виникає на початку діяльності, то швидко згасає у ході виконання завдання. Прояви активності зовні невиразні, хоча ці діти охоче відгукуються на пропозицію дорослого поспілкуватися або попрацювати разом. В умовах самостійної діяльності вони іноді захоплюються виконуваною роботою, проте діють завжди одноманітно. Їхні інтереси переважно обмежуються повсякденними подіями, повернути увагу може лише щось незвичне.

Головна особливість цих дітей – вони майже ніколи самі ні в чому не проявляють активності й навіть знаючи правильну відповідь, не скажуть її з власної ініціативи, хоча іноді можуть здивувати дорослого оригінальними міркуваннями.

У спільній діяльності з дорослими вони за будь-яких умов – лише слухняні виконавці. Для цієї підгрупи дошкільнят дуже важлива емоційна підтримка.

До прийомів емоційної активації, зокрема, можна віднести:

- незвичайний початок занять
- музичний або віршований уривок як привітання

Стратегія вихователя в роботі з відносно активними дітьми – не лише допомогти їм включитися у діяльність, а й підтримувати відповідну емоційно-інтелектуальну атмосферу протягом усього заняття.

Це дасть дитині відчуття радості, піднесення не тільки під час сприймання завдання, а й у ході його виконання. Надасть відчуття успіху, впевненості у своїх силах надію на подолання. Вона захоче по-

вторити й закріпити свої досягнення, навіть якщо це потребуватиме певних інтелектуально-вольових зусиль. Якщо наступні заняття справдять її очікування, це стане запорукою поступового переходу на вищий рівень розвитку пізнавальної активності та бажання самостійно діяти.

3. Діти з пасивним рівнем пізнавальної активності.

Ці діти завжди пасивні і байдужі і на заняттях, і в спілкуванні, й під час спільної діяльності з дорослими або однолітками. Вони майже ніколи не розпочинають виконувати завдання без підказки, нагадування дорослого, однолітків, важко включаються у роботу, очікують звичного тиску з боку вихователя.

Дошкільнята з пасивним рівнем розвитку пізнавальної активності не виявляють інтересу до завдання, готовності включитися у роботу, та власне й не можуть самостійно його виконати. Вони неохоче виконують будь-яку роботу або навіть повністю відмовляються від діяльності. Тут ідеться про цілковиту відсутність інтересу до навколишнього, до спілкування з однолітками. Пізнавальна діяльність пов'язана для них з негативними емоціями, викликає пригніченість, нудьгу. Ці діти байдужі до результатів своєї діяльності – ніколи не радіють успіхам і не сумують з приводу невдачі. Досить часто до цієї групи можуть потрапити дошкільники з флегматичними та меланхолійними рисами темпераменту.

Працюючи з пасивними дітьми, слід урахувати:

- не варто пропонувати їм завдань, які потребують швидкого переходу від одного виду діяльності до іншого;
- треба давати їм час на обміркування відповіді;
- не бажано ставити їм під час відповіді несподівані, «каверзні» запитання;
- слід бути готовими до того, що після активної рухової діяльності ці діти досить повільно переключаються на розумову.

О. Л. Яковлева [2] зазначала, що важливою умовою розвитку творчого потенціалу дитини є адекватність її емоційного самовираження, тому розвиток емоційної сфери дошкільників є умовою розвитку їх творчості.

Педагог має подбати про налагодження доброзичливих взаємин з такими дітьми, оскільки погрози, докори, негативні оцінки відбивають у них із самого початку бажання щось пізнати, гасять стимул для подальшого зростання.

Основним прийомом, який найдоречніше застосувати до пасивних дітей, є так звані емоційні прогладжування, до яких можна віднести:

- звертання до дитини тільки на ім'я;
- схвалення, добрий, лагідний тон;
- акцент на позитив; замість погроз, наказів запропонувати, наприклад, таке: «Побачимо, що у нас вийде, якщо.»

На думку Я. О. Пономарьова [3], творча діяльність є специфічною формою взаємодії, а в якості критерію творчості є механізм розвитку, під яким мається на увазі організація специфічних, збагачених форм взаємодії дитини з дорослим в процесі різних видів дитячої діяльності.

Вирішальним чинником формування пізнавальної активності є спілкування дитини з дорослими – педагогом, батьками та особливостями їх психофізіологічної взаємодії (вміння відчутти тональність, вміння керувати тембром та гучністю голосу, бачити фізіологічні патерни змін настрою дошкільника). При цьому дошкільник засвоює способи керування своєю поведінкою, долає труднощі орієнтування в нових ситуаціях при розв'язанні нових завдань.

Умовою розвитку пізнавальної активності дошкільника, піднесення її на вищий рівень є практика, дослідницька діяльність. Організація пізнавальної діяльності має спиратися на вже розвинуті потреби, насамперед на потребу дитини в спілкуванні з дорослими, у схваленні ними її дій, учинків, суджень, думок.

Оптимальною є така організація діяльності дошкільника, за якої він може розв'язувати поставлені завдання в різний спосіб, кожен із яких є правильним і заслуговує на високу оцінку. За таких умов вихованець має сам обрати спосіб розв'язування й оцінити зроблене як вдале або ні.

Подив - важлива здатність дитини, він живить її пізнавальний інтерес.

Це почуття можна викликати новизною, незвичністю, несподіваністю, не відповідністю чогось уявленням дитини. Інтерес, як стимул пізнавальної діяльності, своєрідний трамплін для пізнавальної активності, опора для емоціональної пам'яті, стимул для підвищення тону, засіб мобілізації уваги та вольових зусиль дитини.

Гарною запорукою пізнавальної потреби дошкільника виступають особливості психофізіологічної організації роботи окремих її аналізаторів відчуттів і сприймання, які впливають на якість отримання та переробки інформації із зовнішнього та внутрішнього світу дитини. А це готує ту чи іншу оцінку ситуації в якій має діяти дошкільник. Саме на базі цих оцінок і виникають способи розв'язання тих чи інших життєвих задач.

У процесі пізнання важливе значення має зорова орієнтація. Завдяки зоровому аналізатору діти отримують близько 85—90% всієї інформації. Зір дошкільника дозволяє сприймати форму, колір, яскравість і рух предметів.

Якісне зорове відчуття дитини залежить від яскравості предмета і контрастності його з фоном. Саме ці дві обставини слід враховувати при заняттях, особливо тих, в яких використовуються деталі малих розмірів є сприйманням цифрових і знакових сигналів та напруження зору.

Контраст може бути прямим (предмет темніший від фону) і оберненим (предмет яскравіший від фону). Заняття при прямому контрасті більш сприятливі, ніж при оберненому контрасті. Для створення оптимальних умов зорового сприйняття необхідно забезпечити не лише відповідні яскравість і контраст, а й рівномірний розподіл яскравостей у полі зору.

Умовно поле зору поділяється на три зони:

- центрального бачення ($\approx 4^\circ$), де забезпечується найбільш чітке розпізнавання деталей;
- ясного бачення ($30 \dots 35^\circ$), де нерухоме око може впізнати предмет без розпізнавання дрібних деталей;
- периферійного бачення ($75 \dots 90^\circ$), де предмети виявляються, але не розпізнаються.

До зони ясного бачення вони переходять завдяки руху очей.

Важливою характеристикою зорового аналізатора є його обсяг, тобто кількість об'єктів, які може охопити дитина протягом однієї зорової фіксації. Встановлено, що обсяг сприймання становить 4—8 не пов'язаних між собою елементів у дорослої людини. У дошкільника ці показники можуть бути обмеженими 5 елементів. Це обмеження в основному обумовлюється обмеженістю обсягу пам'яті щодо відтворення сприйнятого матеріалу.

Освоєння дошкільником групування об'єктів дозволяє збільшити обсяг його сприйняття. Для організації ефективної організації навчання (трудової та ігрової діяльності) дошкільників важливе значення мають такі характеристики зорового аналізатора, як латентний (прихований) період зорової реакції, час адаптації.

Латентний період — це проміжок часу від моменту подачі сигналу до моменту виникнення відчуття. Він залежить від інтенсивності і значення сигналу (чим сильніший і значущий подразник, тим реакція на нього коротша); складності роботи (чим складніший пошук, тим довшою буде реакція); від віку та індивідуальних властивостей дитини.

Адаптація зорового аналізатора дошкільника пов'язана зі зміною його чутливості. Розрізняють темнову (при переході від світла до темноти) і світлову (при зворотному переході) адаптацію. Час темнової адаптації дитини вимірюється десятками хвилин, а світлової — одиницями і навіть частками хвилини.

Відомі так звані систематичні помилки у сприйманні дитини, викликані ілюзією зору. Систематична помилка — це закономірне відхилення реакції дитини від тієї реакції, яку повинен був викликати певний сигнал. У зв'язку з цим до створення, проектування та використання тих чи інших дидактичних ігор ставиться ряд вимог, які враховують особливості сприймання дошкільника.

Кольори мають бути яскравими з достатнім насиченням та бути наближеними до природних.

Окремо варто зупинитись на особливостях організації мозку дошкільника. Врахування можливостей роботи дитячого мозку в творчій діяльності дошкільника відіграє важливу роль.

Дошкільник з переважанням правої півкулі схильний до споглядальності і спогадів він тонко і глибоко відчуває і переживає, але повільний і небалакучий. Домінування лівої півкулі у асоціюється у дошкільника з великим словниковим запасом, активним його використанням, з високою руховою активністю, цілеспрямованістю, передбаченням та прогнозуванням.

У дошкільників відзначаються певні відмінності і в типах розумових операцій з домінуванням правої чи лівої півкулі. У процесах навчання, пізнання права півкуля реалізує процеси дедуктивного мислення (спочатку здійснюються процеси синтезу, а потім аналізу). Ліва півкуля переважно забезпечує процеси індуктивного мислення (спочатку здійснюється процес аналізу, а потім синтезу).

Отже знання особливостей діяльності мозку допоможе кращій організації навчання і виховання дитини базуючись на її природних можливостях і допоможе краще організувати стимуляцію її пізнавальних потреб. Недарма В.О.Сухомлинський [5] стверджував: «Витоки творчих здібностей і дарувань дітей – на кінчиках їх пальців. Від пальців, образно кажучи, йдуть ніби тоненькі струмочки, які живлять джерело творчої думки. Чим більше впевненості та образотворчості в рухах дитячої руки, тим тонше взаємодія із знаряддям праці, чим більше майстерності в дитячій руці, тим розумніше дитина».

Таким чином врахування психофізіологічних особливостей дошкільника допоможе кращому та більш глибокому розкриттю їх творчих резервів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Николаева Е.И. Психология детского творчества – СПб.: Питер, 2010. – 240 с.
2. Міщиха Л.П. Психологія творчості. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. – 448 с.
3. Психологія творчості: школа Я.А.Пономарьова – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2006. – 624 с.
4. Кочерга О. Психофізіологія дитячої поведінки/О. Кочерга // Початкова школа. -К.:Преса України, 2009, N N 5.-С.3-7.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори, 2т.- К.: Радянська освіта, 1985